

Особливості міжособистісної взаємодії в процесі соціалізації в підлітковому віці

У статті представлено загальний огляд праць вітчизняних та зарубіжних психологів, у яких відбувається пошук можливостей соціалізації в підлітковому віці завдяки з'ясуванню умов міжособистісної взаємодії, структури процесу конструювання міжособистісного простору, механізмів взаєморозуміння та форм у традиційній та сучасній психологічній науці, наводяться емпіричні дослідження якісних показників цього феномена. Значна роль в цьому процесі належить шкільному психологу як організатору корекції поведінки школярів, їх взаємин з іншими.

Ключові слова: міжособистісна взаємодія, міжособистісний простір, механізми взаєморозуміння, форми взаємодії.

В статье представлен общий обзор трудов отечественных и зарубежных психологов, в которых происходит поиск возможностей социализации в подростковом возрасте благодаря определению условий межличностного взаимодействия, структуры процесса конструирования межличностного пространства, механизмов взаимопонимания и форм в традиционной и современной психологической науке, приводятся эмпирические данные качественных показателей этого феномена. Значительная роль в этом процессе принадлежит школьному психологу как организатору коррекции поведения школьников, их взаимоотношений с другими.

Ключевые слова: межличностное взаимодействие, межличностное пространство, механизмы взаимопонимания, формы взаимодействия.

Постановка проблеми. Однією з визначальних тенденцій розвитку сучасної освіти є її спрямованість на особистість людини. Наше суспільство історично перебуває на тому етапі розвитку, коли взаємодія превалює у всіх сферах життя. Тому освіті варто приділити увагу розвитку і вдосконаленню інтерактивної сторони спілкування. Адже саме через розвиток міжособистісної взаємодії, що відображає змістовно-часову конкретність контакту, що здійснюється суб'єктом активності та впливає на активність і тривалість взаємодії, інтенсивність, ступінь і характер його нормативності, ціннісної насиченості, на форму, види індивідуальних дій, яка призводить до взаємних змін у поведінці, діяльності, відношень, установок, формуванні переконання про цінність іншої людини, моральних мотивів поведінки, акцентують увагу на конструктивному розв'язанні питань соціалізації

молоді. Саме соціалізація стимулює підлітка до освоєння нових для себе, дорослих видів та форм взаємодії, що допомагає цілісно зрозуміти внутрішнє «Я», завдяки потребі пізнати себе знайти емоційний справжній контакт і розуміння з іншими, надати можливість стверджуватися в своїх особистісних якостях, підвищити ефективність своєї діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності міжособистісної взаємодії присвятили свої праці: Е.Берн, Х.Блумер, М.Обозов, М.Смелзер, В. Соснін, Ю.Хабермас, Дж.Хоманс, Я. Щепанський та інші, особливості підліткового віку розглядали А.А.Бодальов, Л.І.Божович, І.С.Булах, Г.В.Драгунова, Д. Елкінд, Д.Б.Ельконін, М.С.Коган, І.С.Кон, Л.І.Криволап, А.В.Мудрик, А.В.Толстих, М.Фельдштейн, М.Шипковецький та ін.

Аналіз наукової літератури показав, що в міжособистісній взаємодії з'ясовано сутність, закономірності та їх вплив на активність особистості. Але проблема з'ясування особливості міжособистісної взаємодії та вплив на соціалізацію в підлітковому віці сьогодні є недостатньо розробленою.

Мета даної статті – конкретизувати сутність поняття міжособистісна взаємодія підлітків та емпірично дослідити якісні показники становлення цього феномена.

Виклад основного матеріалу. Значимість міжособистісних відносин для кожної конкретної людини базується на взаємодії з іншими людьми, що виступає необхідною умовою і є способом задоволення важливих, фундаментальних потреб особистості: в самоідентичності і самоцінності, реалізація яких неможлива без підтвердження буття, усвідомлення своєї визначеності, свого «Я».

Б. Ф. Ломов у міжособистісних стосунках виділяє три рівні:

1. Макрорівень, на якому спілкування індивіда з іншими людьми розглядається як важлива сторона образу життя. На цьому рівні відбувається складна система взаємозв'язків індивіда з іншими людьми і соціальними групами, що впливає на психічний розвиток індивіда.

2. Мезорівень – змінююча сукупність цілеспрямованих логічно сформованих контактів чи ситуацій взаємодії, в яких опиняються люди в процесі життєдіяльності на конкретних часових відрізках свого життя. Цей рівень характеризується змістовними компонентами спілкування – розкривається динаміка, аналізуються засоби (вербальні, невербальні), фази, етапи, внаслідок чого здійснюється обмін уявленнями, ідеями, переживаннями.

3. Мікрорівень: елементарні одиниці спілкуванні як поєднання актів, чи трансакцій. Елементарною одиницею є взаємодія учасників спілкування, що включає не тільки дію одного із партнерів, але і пов'язане з ним сприяння чи протидія іншого [3].

Міжособистісна взаємодія – це сукупність зв'язків між людьми і взаємовпливів, які виникають і закріплюються в процесі їх спільної життєдіяльності; забезпечує узгодженість партнерами мети діяльності, засобів, що використовуються для досягнення мети, координацію стратегій, що ними використовуються. [1, с.424]

Необхідною умовою міжособистісної взаємодії є увага, інтерес, прийняття іншими, особливо близькими, значимими людьми.

Структура міжособистісної взаємодії включає такі необхідні елементи:

1) ролі учасників взаємодії (набір обов'язків, що фіксують як людина повинна себе вести, фіксована позиція серед людей, відносно якої склалися нормативні уявлення);

2) набір і порядок дій (або сценарні послідовності);

3) правила і норми, що регулюють взаємодію і характер відношень учасників взаємодії.

Характеристика конкретної ситуації, в якій відбувається взаємодія, спричиняє обмеження в поведінці, почуттях, бажаннях. Разом з тим відбувається пониження ступеня свободи, що є умовою встановлення і підтримки міжособового контакту.

Міжособистісна взаємодія розглядається як процес конструювання, формування міжособистісного простору, що передбачає:

а) вибір позиції у відношенні до іншого, пристосування до позиції іншого, «перевірка на надійність»;

б) чітке визначення просторових і часових меж ситуації взаємодії, за межами яких вибрана позиція є недоречною;

в) оформлення позиції завдяки використанню вербальних і невербальних засобів комунікації[4].

Забезпечення формування міжособистісного простору відбувається за рахунок:

- взаєморозуміння;
- координації;
- узгодження намірів, інтересів сторін.

Основними механізмами взаєморозуміння в процесі міжособистісних відношень є:

1. Ідентифікація – розуміння іншого через уподібнення себе до партнера по спілкуванню, на основі намагання поставити себе на місце іншого з метою пізнати і зрозуміти його думки та уявлення.

2. Рефлексія – усвідомлення індивідом того, як він сприймається партнером по спілкуванню, знання того, як інший розуміє мене, своєрідний подвоєний процес дзеркальних відображень один одного. Є своєрідним зворотнім зв'язком, що сприяє формуванню стратегії поведінки суб'єктів спілкування і корекції їх розуміння особливостей внутрішнього світу один одного.

3. Емпатія – здатність емоційно відгукнутися на переживання іншої людини, що виявляється в співчутті, співпереживанні, співстражданні, розуміти думки і почуття партнера по спілкуванню.

М.М. Обозов в емпатії виділяє такі рівні:

Перший рівень включає когнітивну емпатію, яка виявляється в розумінні психічного стану іншого (без зміни свого стану).

Другий рівень розглядає емоційну емпатію, що проявляється в формі не тільки розуміння стану об'єкта, але і співпереживання до нього.

Третій рівень включає когнітивні, емоційні, поведінкові компоненти, що передбачає міжособову ідентифікацію, яка є мисленневою (сприймання, розуміння), чуттєвою (співпереживання) і дієвою. Між цими рівнями існують складні ієрархічно організовані взаємозв'язки [6].

Емпатія включає процеси розуміння, що містить позитивне відношення до особистості і націлене на:

а) прийняття особистості в цілому;

б) власну емоційну нейтральність, відсутність оціночних суджень в сприймаючому об'єкті [8].

Різні форми емпатії та її інтенсивність притаманна як суб'єкту, так і об'єкту спілкування. Високий рівень емпатійності обумовлює емоційність, чуйність.

Починаючи з перших кроків взаємодії, під час первинного контакту, тобто на рівні сприймання, між людьми можуть виникнути специфічні емоційні взаємини, які визначають привабливість одного індивіда для іншого. Таке ставлення називається атракцією (від лат. *altracііо* – притягування).

Міжособистісна атракція – це процес формування привабливості людини для того, хто сприймає і є результатом здійснення міжособистісних відношень, що вбирає в себе цілу гаму почуттів: від простої симпатії до любові.

В.М. Мясіщев підкреслював, що емоційно-ціннісні і поведінкові параметри формують форми взаємодії [5, с.5].

Виділяють такі **форми міжособистісної взаємодії**: симпатія, прихильність, дружба, любов, змагання, проведення часу, опе-

рація, гра, соціальний вплив, підкорення, конфлікти, ритуальна взаємодія, що характеризуються специфічними позиціями.

Симпатія – це позитивне емоційне відношення людини до інших людей, груп людей, соціальних явищ, що виявляється в привітності, доброзичливості, ступені поваги, захоплення, схожості з партнером. Виникає на основі спільності інтересів, поглядів, моральних цінностей. Стимулює до спілкування, прояву уваги, надання допомоги.

Симпатія визначається прихильністю, проявляється у вигляді особливої установки стосовно іншої особи.

Дружба є особливою формою міжособистісної взаємодії, яка характеризується індивідуально-вибірковими стосунками, близькими відношеннями між людьми, що базуються на взаємній повазі, довірі, взаємній прив'язаності учасників спілкування, посиленні процесів афіліації, високим рівнем задоволеності міжособистісними контактами, взаємними очікуваннями позитивних почуттів.

Постійними супутниками дружби є: безбоязне спілкування з іншим на інтимній дистанції, щирість у взаєминах, відкритість почуттів, взаємний інтерес до справ іншого, активна взаємодопомога, максимальна відвертість і відкритість, демонстрація взаєморозуміння, задоволення від товариства один одного.

Дружні взаємини різняться від фрагментарних контактів тим, що людина намагається бути представленою в життєдіяльності інших значущими для себе і для них особливостями своєї індивідуальності. А поверхові стосунки можна звести до використання комунікативних засобів взаємодії з однією метою – підтримати сам процес спілкування.

Романтика, романтичні відносини – ідеалізація дійсності, мрійне споглядання [7], завдяки якому починаються любовні відносини між хлопцем і дівчиною, із-за чого їх і називають «романтичні відносини».

Любов визначається ступенем прихильності, турботи, інтимності відношень.

Почуття і дії, що їх супроводжують, задають матрицем відношень, відповідно до якої взаємодія будується.

Зміст відносин характеризують такі структурні параметри:

1. Дистанція, чи ступінь психологічної близькості партнерів, – близька, далека.
2. Валентність, або оцінка відношень, – позитивна, негативна, суперечна, байдужа.
3. Позиція партнерів – домінування, залежність, рівність.

4. Ступінь знайомства – відношення поверхового знайомства, приятельські, товариські, дружні, любовні, подружні, родинні, що виражають певну динаміку, вони зароджуються, закріплюються, досягають певної зрілості, після чого можуть поступово послабитись.

Знайомство здійснюється в залежності від соціокультурних норм суспільства. Приятельські стосунки формують готовність до подальшого розвитку міжособистісних відносин. На етапі товариських відносин відбувається зближення поглядів і надання підтримки один одному. Дружні відносини мають загальний предметний зміст – спільність інтересів, мету діяльності і т.п. Якщо двох людей багато що зв'язує, формується фактор близькості, якщо роблять по відношенню один до одного приємне – симпатія, якщо взаємно виявляють позитивні якості і визнають право за собою та іншими бути такими, як вони – повага.

В.А. Лабунська виділяє три основні координати міжособистісної взаємодії: «ступінь афіліації» (тяжіння, любов – відраза, ненависть), «домінування-підкорення», «включеність-відсутність»[2].

Такі форми взаємодії, як дружба і любов задовольняють потребу в прийнятті. Зовні схожі на проведення часу разом, але партнер в цих випадках фіксований, по відношенню до нього і виникає симпатія. Дружба включає симпатію та повагу, любов відрізняється посиленням сексуальним компонентом (це сексуальний потяг + симпатія + повага), закоханість існує в співвідношенні з сексуальним потягом та симпатією. Якості, що характерні для дружніх і любовних стосунків: взаєморозуміння, віддача, задоволення від перебування з коханим, турбота, відповідальність, інтимна довіра, саморозкриття (проголошення сокровених думок і переживань перед коханим). Ці форми взаємодії відрізняються тим, що в них обов'язково присутні скриті транзакції «Дитина-дитина», що виражають взаємне визнання та симпатію. При обговоренні різних проблем на дорослому рівні, в кожному їх слові і жесті проглядається: «Ти мені подобаєшся».

Залежно від ступеня особистісного залучення в побудову відношень виділяють три рівні взаємодії:

- соціально-рольовий (короткочасне соціально-ситуативний);
- діловий;
- інтимно-особистісний.

Соціально-рольовий рівень – характеризується виконанням певних рольових функцій, демонстрацією знань з приводу норм

соціального середовища, самоствердженням, утвердженням свого статусу.

Діловий рівень – об'єднує інтереси справи, спільну діяльність, пошук засобів підвищення ефективності співпраці.

Інтимно-особистісний рівень – відзначається задоволенням потреб в розумінні, співпереживанні, психологічною близькістю, емпатією.

Виділяють такі форми міжособистісної взаємодії: симпатія, прив'язаність, дружба, любов, змагання, часопроводження, операція, «Гра», соціальний вплив, підкорення, конфлікти, ритуальна взаємодія та інш., що характеризуються специфічними позиціями.

Симпатія визначається ступенем поваги, захоплення, що сприймається подібністю з партнером.

Прихильність проявляється у вигляді особливої установки стосовно іншої особи.

Дружба характеризується індивідуально-вибірковими стосунками, близькими відношеннями між людьми, що базуються на взаємній повазі, довірі, взаємній прихильності учасників спілкування, посиленням процесів афіліації, високим рівнем задоволення міжособистісними контактами, взаємними очікуваннями позитивних почуттів.

Романтика, романтичні відносини – ідеалізація дійсності, мрійне споглядання.

Любов визначається ступенем прихильності, турботи, інтимності відношень.

Постійними супутниками дружби є безбоязке спілкування з іншим на інтимній дистанції, щирість у взаєминах, відкритість почуттів, взаємний інтерес до справ іншого, активна взаємодопомога, максимальна відвертість і відкритість, демонстрація взаєморозуміння, задоволення від товариства один одного, емпатія.

В підлітковому віці симпатія, дружба, любов є необхідною умовою задоволення важливих, фундаментальних потреб – в самоідентичності і самоцінності, реалізація яких неможлива без підтвердження буття, усвідомлення своєї визначеності, свого «Я» – тут і тепер.

На становлення цих форм взаємодії впливають: почуття індивідуальності, система переконань, що надають смисл життю, система мотивів, афіліація, схожість установок і уявлень, індивідуальні властивості, зокрема комунікативність, соціальна активність, рівень інтелекту, емпатія, ступінь взаємності, спільна діяльність, референтна група.

З'ясування міжособистісної взаємодії проводилось в ЗОШ І-ІІІ ст. №7 м.Переяслав-Хмельницького за такими методиками:

Опитувальник «Шкала любові і симпатії» (З.Рубин, модифікація Л.Я.Гозман, Ю.Е.Альошина) для визначення типу у взаємовідношеннях: любов чи симпатія, методика вивчення домінуючого компонента у взаємовідношеннях (когнітивного, емоційного, поведінкового), методика вивчення афіліації (А. Мехрабіан) – для з'ясування потреби тісного контакту взаємодії з оточуючими людьми: намагання бути прийнятими оточуючими і страх бути відторгнутими іншими, успіх взаємодії та методика вивчення суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассел, Л. Пепло, М.Фергюсон).

Проведене емпіричне дослідження уможливило такі висновки: основним компонентом міжособистісної взаємодії є поведінковий, на другому місці – емоційний, на третьому-когнітивний – це означає, що підлітків характеризує бажання залучатися до роботи, бути визнаним, при цьому спостерігається суперництво, амбіційність, агресивність по відношенню до суб'єктів, що протидіють здійсненню планів; намагання домінувати в колективі чи компаніях, легка фрустрація зовнішніми обставинами і життєвими труднощами.

Домінуючим мотивом взаємодії є прийняття оточуючими 76,7%, що стимулює до налагоджування добрих, емоційно – позитивних взаємовідношень з оточуючими, що проявляється в таких формах, як прив'язаність, дружба, любов, намагання співпрацювати на основі довіри, рівності, партнерства та постійно знаходитись поряд.

У підлітковому віці відношення набувають особистісного змісту, тому для більшості (55,2%) восьмикласників формою взаємодії є любов, симпатії належить 44,8%, що характеризується взаємністю, довірливістю, відкритістю до взаємодії, що базуються на взаємодопомозі, але внаслідок нерозуміння виникають несподівані життєві зміни, що призводять до самотності – це стан, коли з'являється уміння бути одному і знайти в собі точку опори, що є символом дорослішання, вихід із – під батьківської опіки, розвитку вміння своєчасно вирішувати важливі справи.

Висновки. Міжособистісна взаємодія є необхідною умовою соціалізації.

В підлітковому віці симпатія, дружба, любов є формами взаємодії. На становлення цих форм впливають відчуття індивідуальності, система переконань, що надають смисл життю, система мотивів, афіліація, схожість установок і уявлень, індивідуальні

властивості, зокрема комунікативність, соціальна активність, рівень інтелекту, емпатія, ступінь взаємності, спільна діяльність, референтна група. Але входити у певну групу, яка готова прийняти підлітка, зовсім не обов'язково, оскільки нерідко вони почувають себе самотніми.

Аналіз емпіричного матеріалу показав, що у восьмикласників ведучим компонентом міжособистісної взаємодії є поведінковий. Домінуючим мотивом взаємодії є домагання до прийняття оточуючими та взаємовідношення з оточуючими, що проявляється в таких формах, як прив'язаність, дружба, любов, намагання співпрацювати на основі довіри, рівності, партнерства або можливості постійно знаходитись поряд. Відношення набувають особистісного змісту. Для більшості восьмикласників формою взаємодії є любов, але внаслідок нерозуміння виникають несподівані життєві зміни, що призводять до самотності. Спостерігається намагання домінувати в колективі чи компаніях, легка фрустрація зовнішніми обставинами і життєвими труднощами.

Завдяки суперництву, амбіційності, агресивності по відношенню до суб'єктів, що протидіють здійсненню планів, завойовується визнання. Головним у розвитку міжособистісної взаємодії підлітків є не тільки подача моральних знань про те, що добре і що погано, як можна і як не можна, а й така організація життя, діяльності, ставлення один до одного, в яких підлітки набували досвіду суспільно значимої, емпатійної поведінки. Власне спільна діяльність учнів, їх взаємовпливи один на одного, які виникають і закріплюються в процесі їх спільної життєдіяльності, досягнення мети в діяльності, знаходження засобів, завдяки яким відбувається досягнення мети, координація стратегій, що ними використовуються і забезпечує узгодженість між партнерами – є умовою розвитку міжособистісної взаємодії в підлітковому віці. Значна роль в цьому процесі належить шкільному психологу як організатору корекції поведінки школярів, їх взаємин з іншими.

Список використаних джерел

1. Загальна психологія: підручник / [О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та інші] . – К.: Либідь, 2005. – 464 с.
2. Лабунская В.А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход)/ В.А. Лабунская. – Ростов: Изд-во Ростов ун-та, 1986.– С. 5-35.

3. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов / Отв.ред. Ю. Забродин. – М.: Наука, 1989. – 449 с.
4. Межличностное взаимодействие: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: /<http://vospitanie.babys>
5. Мясищев В.Н. Психология отношений Избранные психологические труды/ В. Н. Мясищев / Под редакцией А. А. Бодалева. – Москва – Воронеж, 1995. – 356 с.
6. Обозов Н. Н. Межличностные отношения/ Н.Н.Обозов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. – 151 с.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка/ С.И.Ожегов/Под ред. чл.корр. АН СССР Н.Ю.Шведовой. – 19-е изд. – М.: Рус.яз., 1987. – 750 с.
8. Соснин В.А. Как стать хозяином положения / В.А.Соснин, П.А.Лунев. – М.: издательский центр «Академия», институт психологии РАН, 1996. – 220 с.

In the article an overview of studies of national and foreign psychologists which are in search of socialization opportunities in teenager period due to identifying the conditions of interpersonal interaction, the structure of the design process of interpersonal space, the mechanisms of mutual understanding and forms in traditional and modern psychological science, qualitative empirical evidence of this phenomenon is envisaged. Recognition is proved to be gained due to rivalry, ambitiousness, aggressiveness concerning subjects who oppose to plans' realization. The top point in the development of interpersonal communication of teenagers is established to be such organization of life, activity, attitude to each other, in which teenagers would acquire an experience of socially significant emphatic behaviour. A school psychologist as an organizer of the correction of pupils' behaviour plays an important role in this process.

Keywords: interpersonal communication, interpersonal space, the mechanisms of mutual understanding, forms of interaction.

Отримано: 21.12.2012 р.